

**Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ**

ΥΠΟ
ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ν. ΣΑΚΚΟΥ

Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ

ΥΠΟ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ν. ΣΑΚΚΟΥ

Όμοτίμου Καθηγητού

Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Σ' όλα τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς, κατὰ κύριο δὲ λόγο στὰ προφητικά, ἀπαντοῦν συμβολικὲς ἐκφράσεις, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν ἐπίσης καὶ τὰ ἀποκαλυπτικά κείμενα. Ἡ ἀφθονία συμβολικῶν ἐκφράσεων στὰ προφητικά βιβλία ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ προφῆτες συχνὰ λαμβάνουν ἀπὸ τὸν Θεὸ προφητεῖες μὲ τὴ μορφή συμβολικῶν παραστάσεων (βλ. Ζαχ. 1,7-6,15· Δαν. 7-8) καὶ μερικὲς φορὲς καταφεύγουν οἱ ἴδιοι στὴ χρῆσι συμβόλων, διότι δὲν μποροῦν νὰ ἐκφράσουν τὰ ὄράματά τους μὲ τὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους¹. Εὐλόγα, λοιπόν, στὴν Ἀποκάλυψι τοῦ Ἰωάννου, ἓνα σαφῶς προφητικό βιβλίο, κυριαρχεῖ ἡ συμβολικὴ χρῆσι ἐκφράσεων, προσώπων, χρωμάτων, ἀριθμῶν καὶ παραστάσεων. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικό ὅτι ἤδη στὸν πρῶτο στίχο τοῦ βιβλίου ὁ ἱερὸς συγγραφέας δηλώνει σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενό του ὅτι ὁ Θεὸς «ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ» (Ἄπ. 1,1). Ἀποκάλυψε ὁ Θεὸς στὸν Ἰωάννη «ἅ εἰσι καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα» (Ἄπ. 1,19) μὲ ὄρασεις οἱ ὁποῖες περιεῖχαν σήμανσι, δηλαδὴ συμβολικὲς εἰκόνες².

1. Βλ. Σ. Σάκκου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην*, Θεσ/νίκη ²1984, σ. 204.

2. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὀρισμένοι προβληματίσθησαν ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ὀπτασιῶν τῆς Ἀποκαλύψεως ὑποστηρίζοντας ὅτι πρόκειται: α) Περί παραισθήσεων τοῦ Ἰωάννου. β) Περί συμπλήματος αὐτουσιῶν ἢ διασκευασμένων ψευδωνύμων ἰουδαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν ἀποκαλύψεων κ.ἄ. Στὶς ἐκδοχὰς αὐτὲς ἀντιτίθεται ἡ ἰδεολογικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ἐνότητα τοῦ βιβλίου, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζεται σήμερα ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους ἐρευνητάς. Βλ. Π. Μπρατσιώτου, *Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου*, Ἀθῆναι 1950, σ.

Ὁ Ἰωάννης, μάλιστα, καθὼς καὶ οἱ πρῶτοι παραλήπτες τῆς Ἀποκαλύψεως, «αἱ ἑπτὰ ἐκκλησίαι αἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ» (Ἄπ. 1,4), ἦσαν ἐξοικειωμένοι μὲ τὴν χρῆσι συμβόλων τὸ ἀσιατικὸ πνεῦμα συνήθιζε νὰ ἐκφράζη τὶς ιδέες του, θρησκευτικὲς καὶ πολιτικὲς, μὲ σύμβολα καὶ τύπους. Αὐτὸ μαρτυροῦν οἱ κιστοφόροι (νομίσματα) καὶ ἄλλα εὐρήματα τῆς περιοχῆς, πὺν φέρουν συμβολικὲς παραστάσεις³. Τὴν ἀσιατικὴ αὐτὴ συνήθεια, πὺν εἶχε ἐπιδράσει βαθιὰ καὶ στοὺς ἀσιάτες χριστιανούς, χρησιμοποιοῖ ὁ Θεὸς γιὰ νὰ δείξη «τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει» (Ἄπ. 1,1). Στὴν πραγματικότητα, ἡ πρωτοβουλία στὴν χρῆσι συμβόλων ἀνήκει στὸν Θεό, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐκδίωξι τῶν πρωτοπλάστων ἀπὸ τὸν παρὰδεισο διατύπωσε τὸ λεγόμενον πρωτευαγγέλιο μὲ συμβολικὲς ἐκφράσεις: «αὐτὸς σου τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν» (Γέν. 3,15).

Μὲ τὸ συμβολισμὸ τῆς Ἀποκαλύψεως οἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας ἐφοδιάζονται μὲ ἕνα ἀντίβαρο ἐνάντια στὴν ἄφθονη χρῆσι συμβόλων ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες⁴. Καὶ δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ ἀντίβαρο. Σύμβολα συνηθισμένα στὸν εἰδωλολατρικὸ κόσμο ἀποκοτῶν στὴν Ἀποκάλυψι ἀντίκρουσμα μὲ ὑψηλό, θεϊκὸ ἢ ἔστω βαρυσήμαντο νόημα. Κάτι ἀνάλογο θὰ συμβῆ ἀργότερα, ὅταν ὁ ἅγιος Ἰωάννης θὰ γράψῃ στὸ Εὐαγγέλιό του: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος». Ἀκούγοντας νὰ γίνεται πολὺς λόγος στὴ Μ. Ἀσία περὶ τοῦ Λόγου ὡς ἀνωτάτου πάντων, ὁ ἱερός εὐαγγελιστὴς λέγει: «Νά, ὁ Λόγος εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἰδικὸς μας Κύριος»⁵.

Ὁ συμβολισμὸς ἐπιτελεῖ στὴν Ἀποκάλυψι τριπλῆ λειτουργία: 1. Καλύπτει ἐν μέρει τὸν προφητικὸ λόγον ἀπὸ τὰ μάτια τῶν Ρωμαίων, τῶν εἰδωλολατρῶν κατακτητῶν, καὶ προστατεύει τὸν Ἰωάννη καὶ τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τὴν ὀργή τους⁶. Βεβαίως οἱ παραλήπτες τῆς Ἀποκαλύψεως

20. Σ. Ἀγουριδου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην*, Ἀθήναι 1971, σ. 405. Ὁ πρῶτος μάλιστα ἐπικαλεῖται καὶ τὴν ἄποψι τοῦ W. Bousset, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀναγνωρίζει τὴν γνησιότητα τῶν ἐκφραστικῶν βιωμάτων τοῦ Ἰωάννου.

3. Βλ. W.M. Ramsay, *The Letters to the Seven Churches*, London 1904, σ. 288.

4. Πρβλ. H.B. Swete, *The Apocalypse of St John*, London 1911, σ. cxxxix.

5. Βλ. Σ. Σάκκου, *Ἐρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, τεύχ. Α', Θεσ/νίκη 1972, σσ. 35-36.

6. Πρβλ. H. Gollinger, *Kirche in der Bewährung: Eine Einführung in die Offenbarung des Johannes*, Aschaffenburg 1973, σ. 13.

ἀντιλαμβάνονταν πολὺ καλὰ τὶς συμβολικὲς ἀναφορὲς τοῦ Ἰωάννου στὴν ἀντίχριστη Ρώμη, καθόσον εἶχε προηγηθῆ σχετικὴ προφορικὴ διδασκαλία ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους ποὺ ἔδρασαν στὴ Μ. Ἀσία⁷. 2. Λειτουργεῖ παρόμοια μὲ τὶς παραβολὰς ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ προφῆτες καὶ ὁ Κύριος· ἀφήνει ἀδιάφορους τοὺς χλιαροὺς ἢ ψυχροὺς στὴν πίστι καὶ ἀφυπνίζει τὸ ἐκλεκτὸ κατάλοιπο τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ ἐντείνει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν κατανόησι τοῦ θείου λόγου καὶ τὴν ὑπακοή σ' αὐτόν⁸. 3. Ἀναδεικνύει τὴν διαχρονικότητα τοῦ συμβολιζομένου, καθ' ὅσον δὲν τὸ περιορίζει σὲ μία καὶ μόνη περίπτωσι μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς⁹. Ἔτσι, ὑπὸ τὸν ὄρο «Βαβυλῶν» (Ἀπ. 14,8· 16,19· 17,5· 18,2.10.21), π.χ., ἐννοεῖται ὄχι μόνον ἡ ἀντίχριστη ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἀλλὰ καὶ κάθε κοσμικὴ ἐξουσία ποὺ στρέφεται κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, κάθε πνευματικὴ ἢ πολιτικὴ δύναμι ποὺ γίνεται ὄργανο τοῦ σατανᾶ, γιὰ νὰ βλάβῃ τὴν πίστι τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας.

Τὰ ποικίλα γεγονότα τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἐξαγγεῖλῃ ὁ Ἰωάννης καὶ τὰ πνευματικὰ νοήματα ποὺ ὀφείλει νὰ μεταφέρῃ στοὺς πιστοὺς, ἀσφαλῶς τοῦ τὰ ἀποκαλύπτει ὁ Θεὸς κάτω ἀπὸ εἰκόνες καὶ παραστάσεις ποὺ ἀνήκουν στὸν κύκλο τῶν γνώσεων καὶ ἐμπειριῶν τοῦ εὐαγγελιστοῦ. Καὶ ὁ Ἰωάννης περιγράφει ὅ,τι ἀκριβῶς βλέπει. Οἱ παραστάσεις τῆς Ἀποκαλύψεως θυμίζουν εἰκόνες ἀπ' ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς. Ζωικὸ καὶ φυτικὸ βασίλειο, γεωργικὴ καὶ ἐμπορικὴ ζωὴ, θάλασσα, οὐρανός, φυσικὰ φαινόμενα, πολύτιμοι λίθοι, ἀλλὰ καὶ ἡ

7. Πρβλ. Β' Θεσ. 2,5έ· «Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὦν πρὸς ὑμᾶς ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν; Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε...».

8. Πρβλ. Μθ. 13,12-14· «Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι μηδὲ συνῶσι, μήποτε ἐπιστρέψωσι». Ἰ. Χρυσόστομος, *Εἰς Ψαλμούς* 48,3· PG 55,225· «Ὁ Χριστὸς πολλὰ ἐν παραβολαῖς ἐλάλει, κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς ἐπέλυε ταῦτα. Ἡ γὰρ παραβολὴ τὸν ἄξιον καὶ οὐκ ἄξιον διαιρεῖ· ὁ μὲν γὰρ ἄξιος ἐκζητεῖ τὰ λεγόμενα εὐρεῖν, ὁ δὲ ἀνάξιος παρατρέχει».

9. Τῆ διαχρονικότητα τῶν συμβόλων τῆς Ἀποκαλύψεως ἐπισημαίνει ὁ G. B. Caird στὸ ἄρθρο του «On Deciphering the Book of Revelation: IV. Myth and Legend», *ExpTim* 74/4 (1963) 103-105. Πρβλ. H.-M. Feret, «Apocalypse, histoire et eschatologie chrétiennes», *Dieu Vivant* 2 (1945) 123· «Στὴν Ἀποκάλυψι οἱ συμβολισμοί, ἐνῶ ἀναφέρονται σὲ σύγχρονες πραγματικότητες, εἶναι ἀνοιχτοὶ στὸ μέλλον».

άνθρωπινη ζωή, με τη μητέρα και τὸ παιδί, τὴν παρθένο νύμφη, τὴν πόρνη, τὸν πόλεμο, τὴν εἰρήνη, τὰ μεταφορικά μέσα, προσφέρουν μία ἀφθονία εἰκόνων με τὶς ὁποῖες ἐκφράζονται οἱ ἀλήθειες τοῦ θεοπνεύστου αὐτοῦ βιβλίου.

Ὅπως δὴποτε, παρόμοιες εἰκόνες συναντῶνται ἐπίσης σὲ διάφορα κείμενα τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ θύραθεν γραμματείας. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσῃ καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἰωάννης χρησιμοποίησε διάφορες πηγές γιὰ τὴν καταγραφή τῶν ὁράσεων του¹⁰. Μοναδική του πηγή εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδειξε τὶς ὀπτασίες. Βεβαίως, ὅπως προανέφερα, ὁ Θεός πρόσφερε στὸν Ἰωάννη τὶς ἀποκαλύψεις με συμβολικὲς εἰκόνες, τὶς ὁποῖες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γνώριζε ὁ προφήτης ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν φυσικὴ ζωή, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἁγία Γραφή. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ διακρίνουμε τὴ συγγένεια τῶν συμβολικῶν παραστάσεων τῆς Ἀποκαλύψεως πρὸς παραστάσεις γνωστές:

1. Πρωτίστως καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη¹¹. Ὄνόματα προσώπων (Βαλαάμ, Ἰεζάβελ) ἢ πόλεων (Ἱερουσαλήμ, Βαβυλῶν, Σόδομα), τοπωνύμια (ὄρος Σιών, Ἀρμαγεδών), ἀλλὰ ἐπίσης τόποι καὶ ἀντικείμενα τῆς λατρείας τοῦ Ἰσραήλ (ἢ Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου καὶ ὁ Ναὸς με τὸ θυσιαστήριο, τὸ θυμιατὸ καὶ τὴν Κιβωτὸ τῆς Διαθήκης) ἐμφανίζονται στὴν Ἀποκάλυψη ὡς σύμβολα γεγονότων καὶ καταστάσεων τῆς Ἐκκλησίας, στρατευομένης καὶ θριαμβεύουσας, καὶ τοῦ κόσμου.

2. Ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Βεβαίως ἡ Ἀποκάλυψη εἶναι τὸ μόνο προφητικὸ βιβλίον τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἐν τούτοις, προφητικὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν καὶ στὰ ἄλλα καινοδιαθηκικά βιβλία. Στὴν πραγματικότητα, σ' ὅλα τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, Εὐαγγέλια, Πράξεις Ἀποστόλων, Ἐπιστολές, Ἀποκάλυψη, ὑπάρχουν καὶ ἱστορικά καὶ διδακτικά καὶ προφητικὰ στοιχεῖα. Οἱ συμβολικὲς περιγραφές τῆς Ἀποκαλύψεως ἐμφανίζουν συγγένεια με τὸ Β' Θεσ. 2,1-12, ὅπου ὁ ἀπόστολος Παῦλος μιλά

10. Ἀρκετοὶ ἐρμηνεύται προσπαθοῦν νὰ ἐντοπίσουν ὑποτιθέμενες πηγές μέσα σὲ ὅλο τὸ κείμενο τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὅρισμένοι, μάλιστα, ἐπειδὴ ἐντοπίζουν στὴν Ἀποκάλυψη κείμενα πρωτότυπα, ἐνοχλοῦνται καὶ ἐμβαθύνουν στὴν ἐρευνα γιὰ ἀναζητησι πηγῶν.

11. Βλ. Σάκκου, *Εἰσαγωγή*, 188. Ὁ Ugo Vanni στὴν εἰδικὴ μελέτη του «Il simbolismo nell' Apocalisse», *Greg* 61 (1980) 461-506, γράφει: «Ἡ συμβολικὴ τῆς Ἀποκαλύψεως με κοσμικὲς καὶ ἀνθρωπολογικὲς συγκρίσεις, χρώματα καὶ ἀριθμοὺς ἔχει τὴν ῥίζα πλήρως στὴν Παλαιὰ Διαθήκη».

γιὰ τὸν ἀντίχριστο, καὶ κυρίως μὲ τὴν λεγομένη «μικρὴ Ἀποκάλυψι» (Μθ. 24· Μρ. 13· Λκ. 21), ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Κύριος προφητεύει τὰ μελλοντικὰ γεγονότα. Αὐτὰ τὰ ἴδια γεγονότα, ποὺ ἄκουσε ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῆς γῆς, αὐτὰ περιγράφει παραστατικὰ στὴν μεγάλη Ἀποκάλυψί του, ὅπως τοῦ τὰ ἔδειξε «ἐν πνεύματι» (Ἀπ. 1,10) ὁ ἀναστημένος καὶ δοξασμένος Ἰησοῦς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἀποκάλυψι εἶναι τὸ πρῶτο ἔργο του, δὲν ἀναφέρει στὸ Εὐαγγέλιό του τὴν «μικρὴ Ἀποκάλυψι», τὴν ὁποία ἄλλωστε καταγράφουν οἱ τρεῖς προγενέστεροί του εὐαγγελισταί.

Αὐθαίρετους καὶ ἀβάσιμους θεωρῶ τοὺς ἰσχυρισμοὺς ὅτι κάποιες εἰκόνες ἀντλεῖ ἡ Ἀποκάλυψι ἀπὸ τὴ θεματικὴ τῆς ἀποκαλυπτικῆς¹². Τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν κάποια στοιχεῖα κοινὰ στὴν Ἀποκάλυψι καὶ στὶς ἰουδαϊκὲς ἢ χριστιανικὲς ἀποκαλύψεις δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξι ὅτι ἡ πρώτη τὰ δανείστηκε ἀπὸ τὶς ἄλλες. Ὅπως ἤδη ἀνέφερα, ἀρκετὰ σύμβολα ἀποτελοῦν κοινὸ τόπο στὶς ἀσιατικὲς παραδόσεις καὶ ἐμφανίζονται καὶ στὴν Ἀποκάλυψι. Ἄλλωστε οἱ διάφορες ἀποκαλύψεις εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταγενέστερες τῆς Ἀποκαλύψεως¹³. Ἐπίσης ἀστήρικτες εἶναι οἱ ἀπόψεις ὅτι ἡ Ἀποκάλυψι περιέχει ἐπιδράσεις ἀπὸ εἰδωλολατρικὲς θρησκείες¹⁴, μάλιστα δὲ καὶ ἴχνη συγκρητισμοῦ. Ὅπως δὴποτε ἀπὸ αὐτὲς τὶς εἰκασίαις ἀπουσιάζει ἡ κατανόησι τοῦ πνεύματος τοῦ ἱεροῦ βιβλίου, τοῦ χριστιανικοῦ χαρακτήρος του¹⁵, ποὺ δὲν συμβιβάζεται μὲ ὅ,τιδήποτε εἰδωλολατρικόν. Ἀρκεῖ μία ἀνάγνωσι τῆς Ἀποκαλύψεως γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστης τὴν ἀποστροφὴν τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν εἰδωλολατρία καὶ τὴν τελεσίδικη καταδίκη τῶν εἰδωλολατρῶν (βλ. Ἀπ. 21,8· 22,15). Ὁ Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος εἶδε, ἄκουσε καὶ κατέγραψε ὅλα αὐτὰ καὶ μὲ τὴν ἀγωνία τοῦ πνευματικοῦ ποιμένου παραγγέλλει στοὺς

12. Τὸ γεγονὸς π.χ. ὅτι οἱ ἐπτά βροντὲς (10,3) καὶ ὁ αἰτός (12,14) συνοδεύονται ἀπὸ τὸ ὀριστικὸ ἄρθρο προβάλλεται ἀπὸ τὸν E. B. Allo ὡς δεῖγμα «ὅτι πρόκειται γιὰ σχήματα γνωστὰ στὴν ἀποκαλυπτικὴ παράδοσι» (*Saint Jean, L' Apocalypse*, Paris² 1921, σ. XLVII). Ὡστόσο, ὁ ἴδιος ἐρμηνευτὴς ὁμολογεῖ (*αὐτόθι*) ὅτι οἱ ἀποκαλυπτικὲς παραστάσεις χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη γιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ διδασκαλία.

13. Βλ. Σάκκου, *Εἰσαγωγή*, 188. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς*, Θεσ/νίκη 1973, σσ. 7-8, 36.

14. Βλ. J.E. Carpenter, «Astrology in the Book of Revelation», *HibJ* 23 (1924/25) 733. Ph. Carrington, «Astral Mythology in the Revelation», *ATHR* 13 (1931) 289-305.

15. «Καὶ τὸ νὰ μὴ δοῦμε ἐδῶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ μὴ δοῦμε τίποτε ἀπολύτως», ἐπισημαίνει ὁ Ramsay (*Letters*, 309).

πιστούς «Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων» (Α΄ Ἰω. 5,21), πῶς θὰ κατέφευγε σὲ εἰδωλολατρικὰ δάνεια;

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι καὶ ἐκείνοι ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Ἰωάννης ἐπηρεάζεται ἀπὸ ξένες πηγές παραδέχονται ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκαλύψεως κινεῖται μὲ πλήρη ἀνεξαρτησία καὶ πρωτοτυπία¹⁶, ἀφοῦ μάλιστα πολλές ἀπὸ τὶς εἰκόνες τοῦ βιβλίου δὲν συναντῶνται οὔτε στὴν Παλαιὰ Διαθήκη οὔτε σὲ ἄλλα κείμενα. Εἶναι εἰκόνες κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπίγεια ζωὴ τοῦ Χριστοῦ (π.χ. ἡ γυναίκα μὲ τὸ παιδί στὸ 12ο κεφ.)¹⁷ καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ κίνησι τῶν μικρασιατικῶν πόλεων (π.χ. οἱ ἀπαριθμήσεις τῶν ἐμπορικῶν εἰδῶν στὸ 18ο κεφ., τῶν πολυτίμων λίθων στὸ 21ο κεφ.) πρὸς τὶς ἐκκλησίες τῶν ὁποίων ἀπευθύνεται τὸ βιβλίον.

Τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τοῦ συμβολισμοῦ τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι:

1. Ἐλευθερία στὴ χρῆσι τῶν συμβόλων καὶ τῶν εἰκόνων. Δὲν χρησιμοποιεῖται τὸ ἴδιο συμβολικὸ λεξιλόγιο στὰ διάφορα τμήματα τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴ ροὴ τοῦ ἰδίου ὁράματος¹⁸. Δημιουργεῖται ἔτσι ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐντύπωσι τοῦ χάους, ὥστε, γιὰ νὰ προσεγγίσουμε τὸ νόημα, «θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη γραφῆ ἓνα λεξικό –ἢ καλύτερα μία γραμμα-

16. Πρβλ. I.T. Beckwith, *The Apocalypse of John. Studies in Introduction with a Critical and Exegetical Commentary*, New York 1919, ἔπανεκτ. Michigan 1967, σσ. vii-viii.

17. Ὁ Swete γράφει κατηγορηματικά: «Ἡ Γυναίκα μὲ τὸ Παιδί δὲν ἔχει παράλληλο στὴν Π.Δ., καὶ παρὰ τὶς προσπάθειες τοῦ Gunkel νὰ βρῆ τὴν γένεσι αὐτῆς τῆς ἐξαιρετικῆς εἰκόνας σὲ βαβυλωνιακὸς λαϊκὸς παραδόσεις, πρέπει νὰ θεωρηθῆ μὲ σιγουριά ὡς οὐσιαστικὰ μία δημιουργία τοῦ νοῦ τοῦ συγγραφέα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασι τοῦ Πνεύματος τοῦ Χριστοῦ» (*Apocalypse*, cxxiii). Γιὰ τὴν ἰδιάζουσα αὐτὴ συμβολικὴ παράστασι καὶ τὶς ἐρμηνεῖες ποὺ ἔχει δεχθῆ βλέπε τὶς δύο εἰσηγήσεις μου: «Ἡ γυνὴ ἢ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον (Ἄπ. 12,1έε.)», *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου Ἱ. Μ. Θεσσαλονίκης εἰς τιμὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας*, Θεσ/νίκη 1991, σσ. 349-366, καὶ «Ἡ γυναίκα τοῦ Ἄπ. 12 κατὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων», *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, προβλήματα φιλολογικὰ, ἱστορικὰ, ἐρμηνευτικὰ, θεολογικὰ, Εἰσηγήσεις Στ΄ Συνάξεως Ὁρθοδόξων βιβλικῶν θεολόγων*, Λευκωσία 1991, σσ. 165-180.

18. Ὁ Allo χαρακτηρίζει τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὡς «μία ἀδυναμία, ἢ τουλάχιστον μία φιλολογικὴ ἰδιαιτερότητα, ἢ ὅποια καθιστᾶ ἀρκετὰ σύνθετο τὸ ἔργο τῶν ὑπομνηματιστῶν» (*L' Apocalypse*, LIX). Ἐχοντας ἐστιασμένη τὴν προσοχὴν του στὸ νόημα ὁ Ἰωάννης ἀλλάζει τὰ σύμβολα «μὴ κοιτάζοντας τὶς αἰσθητὲς εἰκόνες παρὰ ὡς λέξεις συμβατικῆς, τὶς ὁποῖες μπορεῖ κανεὶς δίχως δισταγμὸ νὰ τὶς ἀλλάξῃ τὴν μία μὲ τὴν ἄλλη, ὅταν εἶναι συνώνυμες» (αὐτόθι).

τική κι ἓνα συντακτικό- τῆς εἰκονογραφίας καὶ τῶν συμβόλων τῆς Ἀποκαλύψεως», ὅπως ἐπιτυχημένα ἔχει λεχθῆ¹⁹. Ἡ προσεκτικὴ ὁμως μελέτη ἀποκαλύπτει στὸν ἀναγνώστη ὅτι καὶ τὰ ὄραματα ποὺ φαίνονται ἄσχετα καὶ ἀσύνδετα μεταξύ τους περιέχονται στὸ ἴδιο πλαίσιο. Αὐτὸ καθορίζεται ἀπὸ ὀρισμένα σύμβολα, ὅπως εἶναι τὸ ἄρνιο, ὁ δράκοντας, ἡ γυναίκα τοῦ κεφ. 12, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται καὶ πάλι ὀλόλαμπρη ὡς οὐράνια πόλι στὸ κεφ. 21, τὰ δύο θηρία, ἡ Βαβυλώνα.

2. Συγγένεια ἢ καὶ ταύτισι διαφορετικῶν συμβόλων. Τὸ ἴδιο πρόσωπο ἢ γεγονός μπορεῖ νὰ συμβολίζεται μὲ διαφορετικὰ σύμβολα²⁰. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς π.χ. συμβολίζεται μὲ παραστάσεις ποὺ φαίνονται ἀπόλυτα ἀνεξάρτητες καὶ ἄσχετες μεταξύ τους: ὡς ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου (Ἀπ. 1,13), ὡς ὁ λέων ὁ ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα (5,5), ὡς τὸ ἄρνιο (5,6), ὡς ὁ ἵππεας τοῦ λευκοῦ ἵππου (6,2). Οἱ πληγὲς ποὺ περιγράφονται μὲ τὸ συμβολισμό τῶν ἑπτὰ σφραγίδων, τῶν ἑπτὰ σαλπύγγων καὶ τῶν ἑπτὰ φιαλῶν, παρὰ τῆ διαφορετικότητά τῶν συμβόλων αὐτῶν, δὲν διαφέρουν οὐσιαστικὰ μεταξύ τους²¹.

3. Ἀντίστροφα, τὸ ἴδιο σύμβολο μπορεῖ νὰ συμβολίξῃ διαδοχικὰ δύο ἢ περισσότερες πραγματικότητες. Σύμφωνα, π.χ., μὲ τὸ Ἀπ. 17,9-10 τὰ ἑπτὰ κεφάλια τοῦ θηρίου «ὄρη ἑπτὰ εἰσι... καὶ βασιλεῖς ἑπτὰ εἰσι».

4. Σύμβολα ποὺ ἀλληλοσυμβολίζονται, μὲ ἓναν «συμβολισμό πολλῶν ἐπιπέδων»²². Αὐτὸ π.χ. συμβαίνει μὲ τοὺς «ἀστέρας» καὶ τοὺς «ἀγγέλους τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν» (Ἀπ. 1,20). Οἱ ἀστέρες συμβολίζουν τοὺς «ἀγγέλους» τῶν ἐκκλησιῶν καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐκκλησιῶν καὶ συνεκδοχικὰ τὶς ἐκκλησίες. Ἐπίσης, κάτι παρόμοιο συμβαίνει μὲ τὸ ἑπτακέφαλο θηρίο καὶ μὲ μία ἀπὸ τὶς κεφαλές του, ἡ ὁποία ἔχει ὅλες τὶς ιδιότητες τοῦ θηρίου.

5. Σύμβολα δυνάμει καὶ νίκης μετασηματίζονται σὲ εἰκόνες πόνου ἢ ἀδυναμίας. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης ἀκούει ὅτι «ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ τῆς

19. L.L. Thompson, *The Book of Revelation: Apocalypse and Empire*, New York 1990, σ. 206.

20. Πρβλ. G.B. Caird, «On Deciphering the Book of Revelation: I. Heaven and Earth», *ExpTim* 74/1 (1962) 14· «Ὅποιαδήποτε δύο σύμβολα μπορεῖ νὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ δύο διαφορετικὰ ἐπίγεια γεγονότα, ἀλλὰ μπορεῖ ἐξ ἴσου νὰ ἀντιπροσωπεύουν διαφορετικὲς ἀπόψεις τοῦ ἰδίου γεγονότος».

21. Πρβλ. Allo, *L' Apocalypse*, LX· «Εἶναι σαφῶς οἱ ἴδιες συμφορὲς ἀρχικὰ προβλεπόμενες, στὴν συνέχεια βλεπόμενες». Caird, *ἐνθ. ἀνωτ.*

22. Ἡ ἔκφρασι εἶναι τοῦ Allo (ἐνθ. ἀνωτ., LXV).

φυλής τοῦ Ἰούδα» (5,5), βλέπει «ἀρνίον ἑστηκός ὡς ἐσφαγμένον» (5,6)²³. Ὁμοίως οἱ πιστοὶ «ἐνίκησαν αὐτόν (τὸν διάβολον) διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου» (12,11), δηλαδή τὰ θύματα ἀναδεικνύονται μὲ τὴ θυσία τους νικητές²⁴.

6. Συχνὴ χρῆσι παράξενων καὶ ἀφύσικων συμβόλων, ποὺ περιγράφουν πρόσωπα καὶ καταστάσεις μὲ τρόπο ὑπερβολικό, προκειμένου νὰ δοθῆ τὸ μήνυμα μὲ μεγαλύτερη ἔμφασι²⁵.

7. Ἰδιορρυθμία ὡς πρὸς τὴν σύνθεσι τῶν εἰκόνων. Πολλὲς ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τοῦ βιβλίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπεικονισθοῦν²⁶, οὔτε κἂν νὰ συλληφθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φαντασία²⁷, καθόσον τὰ συμβολιζόμενα βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἐμπειρίας.

Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἡ ἐρμηνεία τῶν συμβόλων τῆς Ἀποκαλύψεως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἰωάννη πλήρως ἢ ἐν μέρει (π.χ. στὰ Ἀπ. 1,20· 4,5· 5,6· 12,9· 17,9ἔ. 12.15). Παραμένουν ὁμως κάποιες συμβολικὲς

23. Ὁ D.L. Barr σχολιάζει: «Ὁ Ἰωάννης κάνει ἕναν τολμηρὸ θεολογικὸ ἰσχυρισμό: τὸ ἀρνίον εἶναι ὁ λέων. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Μεσσίας, ἀλλὰ ἔχει ἐκτελέσει τὸ μεσσιανικὸ του ἀξίωμα μὲ ἕναν πάρα πολὺ ἀσυνήθιστο τρόπο, μὲ τὸν θάνατό του» («The Apocalypse as a Symbolic Transformation of the World: A Literary Analysis», *Int* 38 [1984] 41).

24. Πρβλ. Barr, αὐτόθι, 42.

25. Ὁ G.R. Beasley-Murray θεωρεῖ τὴν πολιτικὴ γελοιογραφία ὡς «τὸ πλησιέστερο σύγχρονο παράλληλο» γιὰ τὰ σύμβολα τῆς Ἀποκαλύψεως (*The Book of Revelation*, USA 1987 [1974], σσ. 16-17).

26. Πρβλ. Swete, *Apocalypse*, cxxxix: «Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκαλύψεως προσέχει νὰ ἀποφεύγῃ ἀντιπροσωπεύσεις ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ παρουσιαστοῦν ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ ζωγράφου. Καμία σκηνὴ στὴ μεγάλη χριστιανικὴ ἀποκάλυψι δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπαραχθῆ ἐπιτυχῶς στὸν καμβά». R. Boyd, «The Book of Revelation» (*StudBib* 4), *Int* 2 (1948) 469: «Ὁ Ἰωάννης δὲν θέλει ὁ ἀναγνώστης του νὰ πασχίξῃ νὰ βρῆ τὴ μορφή τοῦ περιγραφομένου πράγματος: ἀλλὰ θέλει ὁπωσδήποτε ὁ ἀναγνώστης του νὰ κατανοήσῃ τί σημαίνει ἢ δηλώνει τὸ περιγραφόμενο». Κατὰ τὸν B. F. Westcott οἱ εἰκόνες τῆς Ἀποκαλύψεως «εἶναι συμβολικὲς καὶ ὄχι εἰκονογραφήσιμες» (*Epistles of St. John: The Greek Text*, London 1909, σ. 335).

27. Πρβλ. G.E. Ladd, *A Commentary on the Revelation of John*, Michigan 1972, σ. 102: «Τὰ σύμβολα τῆς Ἀποκαλύψεως δὲν νοοῦνται ὡς φωτογραφίες ἀντικειμενικῶν γεγονότων· εἶναι συχνὰ συμβολικὲς ἀναπαραστάσεις πνευματικῶν πραγματικοτήτων ποὺ σχεδὸν κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τίς φανταστῆ». M.E. Boring, *Revelation, Interpretation*, Louisville 1989, σ. 54: «Πολλὲς ἀπὸ τὶς σκηνές... ὄχι μόνο δὲν μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν πάνω σὲ καμβά ἢ σὲ ὀθόνη κινηματογράφου, ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν οὔτε στὴν ὀθόνη τοῦ μυαλοῦ».

μορφές, ὡς πρὸς τὶς ὁποῖες ὑπάρχει ποικιλία ἐρμηνειῶν ἀκόμα καὶ μεταξὺ τῶν ἐρμηνευτῶν ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια γενικὴ ἐρμηνευτικὴ μέθοδο²⁸.

Μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε τὶς ἀκόλουθες ἀρχές ἐρμηνείας τῶν συμβόλων τῆς Ἀποκαλύψεως:

1. Χρειαζέται κατ' ἀρχὴν ἡ γνῶσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ συμβολισμοῦ τῆς Ἀποκαλύψεως.

2. Ὅπου τὸ ἴδιο τὸ κείμενο δὲν δίνει καμία ἐρμηνεία, οἱ παραστάσεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν μὲ συμβολικὴ σημασία²⁹, «ἀλληγορικῶς», ὅχι ὅμως κατὰ τὴν αὐθαιρεσία τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας³⁰.

3. Ὑπάρχουν περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ἓνα στοιχεῖο συμβολισμοῦ ἐμφανίζεται σὲ μία περιγραφή, ἡ ὁποία δὲν πρέπει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ ἐρμηνευθῆ συμβολικά³¹.

28. Πρβλ. Fr. Stagg, «Interpreting the Book of Revelation», *RevExp* 72 (1975) 333· «Κάποιος συμβολισμὸς μέσα στὸ βιβλίον εἶναι ἐντελῶς προφανὴς ὡς πρὸς τὴν σημασία, καὶ κάποιος εἶναι ἀσύλληπτος ἢ πρὸς τὸ παρὸν πέραν βεβαίας ἀποκρυπτογραφίσεως. Πιθανὸν κάποιος ἦχος, χρώματα, κινήσεις καὶ μορφές σχεδιάζονται γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἐντυπώσεις καὶ διαθέσεις τέτοιες, ὅπως δέος, φόβος, σεβασμὸς, τρόμος, ἐλπίδα ἢ εἰρήνη». Ὁ Swete, βαθὺς μελετητὴς τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐπισημαίνει ὅτι «ἡ ἀβεβαιότητα ποὺ κυκλῶνει τὴν ἀποκαλυπτικὴ ἐρμηνεία δὲν μειώνει σοβαρὰ τὴν γενικὴ ἀξία τοῦ βιβλίου. Οὔτε μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὸ νὰ κατηγορηθῆ ὁ συγγραφέας ὅτι εἶναι ἄσκοπος δυσνόητος...» (*Apocalypse*, σxxiv).

29. Ἀντίθετα, κάποιες ἐρμηνευταὶ ἰσχυρίζονται ὅτι σὲ τέτοιες περιπτώσεις μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύουμε κυριολεκτικά. Ἔτσι ὁ J.F. Walvoord, *The Revelation of Jesus Christ*, London 1966, σ. 30.

30. Βλ. Σάκκου, *Εἰσαγωγή*, 204-205· «Ὅλα τὰ σύμβολα ἐρμηνεύονται ἀλληγορικῶς. Ἄλλ' ἢ ἀλληγορία αὐτὴ σὺνδεμία σχέση ἔχει μὲ τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, διότι πρῶτον μὲν αὐτὸς ὁ θεόπνευστος συγγραφεὺς ἐμφαίνει ὅτι ὁμιλεῖ συμβολικῶς, δεῦτερον δὲ ἢ ἀλληγορία εἶνε μόνον μία καὶ συγκεκριμένη· τὸ νοούμενον δηλαδὴ εἶνε ἓνα καὶ σταθερόν, καὶ δὲν δύναται ὁ καθεὶς νὰ ὑποθέτῃ ὅ,τι θέλει, ὅπως γίνεται εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν. Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐρμηνείαν, διὰ νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἀλληγορικῶς μίαν συμβολικὴν ἔκφρασιν, πρέπει πρῶτα νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐπιτυχῶς τί σημαίνει κατὰ γράμμα».

31. Πρβλ. A.S. Peake, *The Revelation of John*, London 1919, σσ. 183-184, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τὴν περιγραφή τῆς οὐράνιας Ἱερουσαλὴμ (Ἀπ. 21). Πρόκειται γιὰ πραγματικὴ κατοικία ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τὸ κυβοειδὲς σχῆμα τῆς ὁποσδήποτε εἶναι συμβολικόν· ἀνακαλεῖ τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων, ποὺ σχηματίζαν τέλειον κύβον, καὶ ἐκφράζει τὴν ἀλήθεια ὅτι «ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ» εἶναι «μετὰ τῶν ἀνθρώπων». Ὁ G.B. Caird ἐπισημαίνει τὴν δυσκολία τοῦ ἐρμηνευτοῦ ὅταν προσπαθῆ νὰ ἀποφασίσῃ πόσο νὰ

4. Μερικές από τις εικόνες της Ἀποκαλύψεως δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς συμβολικὲς. Χρησιμεύουν ἀπλῶς γιὰ νὰ προσθέσουν ζωηρότητα καὶ κίνηση στὴ συνάφεια³².

5. Διαδοχικὰ μέλη μιᾶς σειρᾶς ὁραμάτων δὲν ὑπονοοῦν ἀναγκαστικὰ μία χρονολογικὴ συνέχεια.

6. Οἱ ἀριθμοὶ τρία, τέσσερα, ἕξι, ἑπτὰ, δώδεκα κ.ἄ. ἔχουν ἰδιάζουσα σημασία³³, ἡ ὁποία, μάλιστα, δὲν εἶναι μονοσήμαντη. Π.χ. στὸν ἀριθμὸ τοῦ θηρίου 666, τὸ 6, ὡς ὑπολειπόμενο τοῦ 7, θεωρεῖται σύμβολο τῆς ἐλλείψεως καὶ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐν τούτοις τὰ «ζῶα» γύρω ἀπὸ τὸν θρόνο εἶναι ἑξαπτέρυγα (Ἀπ. 4,8), σύμβολο ποῦ ἐκφράζει τὴν πλήρη καὶ τέλεια κίνησί τους σὲ κάθε κατεύθυνσι.

7. Ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν πρέπει νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὰ δεδομένα καὶ τὶς ἀντιλήψεις τῆς δικῆς του ἐποχῆς, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὶς συμβολικὲς παραστάσεις τῆς Ἀποκαλύψεως³⁴.

8. Τὰ σύμβολα τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι τύποι, οἱ ὁποῖοι βρῖσκουν ἐφαρμογὴ ὄχι μόνο στὴν πρώτη πραγματικότητα, τὴν ὁποία ἀρχικὰ συμβολίζουν, ἀλλὰ ἐπὶ πλεόν σὲ διάφορα γεγονότα καὶ πρόσωπα ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Ἡ ἐρμηνεία τους, λοιπόν, δὲν ἐξαντλεῖται σὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα ἢ πρόσωπα³⁵.

ἐκλάβῃ τὴν εἰκονικὴ γλῶσσα κυριολεκτικὰ καὶ πόσο συμβολικὰ (*A Commentary on the Revelation of St. John the Divine*, London 1969, σ. 7).

32. Πρβλ. Swete, *Apocalypse*, cxxxiii.

33. Γιὰ τὴ συμβολικὴ χρῆσι τῶν ἀριθμῶν γενικὰ στὶς ἀποκαλύψεις βλ. Allo, *L' Apocalypse*, XXXIII-XXXIV. Εἰδικὰ γιὰ τοὺς συμβολικοὺς ἀριθμοὺς τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τὴν ἐρμηνεία τους βλ. J.P. Lange, *Die Offenbarung des Johannes*, Leipzig 1871, σσ. 11-12, Swete, ἔ.ἄ., cxxxv-cxxxviii, Allo, ἔ.ἄ., LII-LIII, R. Boyd, «The Book of Revelation» (*StudBib* 4), *Int* 2 (1948) 469-470, Ed. Lohse, *Die Offenbarung des Johannes*, Göttingen 1971, σσ. 22-23, Kl. Gamber, *Das Geheimnis der sieben Sterne: Zur Symbolik der Apokalypse*, Regensburg 1987. Ἀναλυτικὴ ἐξέτασι καὶ ἐρμηνεία ὄλων τῶν ἄλλων συμβόλων τῆς Ἀποκαλύψεως (χρωμάτων, γεωμετρικῶν σχημάτων, φυσικῶν φαινομένων κτλ.) βλ. Lange, ἔνθ. ἀνωτ., 12-32.

34. Πρβλ. Peake, *Revelation*, 184· «Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ μποῦμε στὸν πειρασμὸ νὰ μειώσουμε τὶς προσδοκίαις τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκαλύψεως στὰ ὄρια τῆς δικῆς μας ἐμπειρίας». Δὲν πρέπει, λοιπόν, νὰ «ἀναζητοῦνται ἀλληγορίαι ὅπου ὁ συγγραφέας περιγράφει πράγματα μὲ ρεαλιστικὸ τρόπο, ἀλλὰ οἱ περιγραφῆς εἶναι παράξενες καὶ ἀταίριαστες στὴ σύγχρονη θεώρησι» (*αὐτόθι*, 179).

35. Πολὺ σωστὰ ἐπισημαίνει ὁ Peake ὅτι «πρέπει νὰ ἀποφύγουμε τὴν ἐξήγησι τῶν φλογερῶν καὶ λαμπρῶν περιγραφῶν (τῆς Ἀποκαλύψεως) μὲ ψυχροὺς ὑπαινιγμοὺς σὲ μακρινὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἢ μὲ πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς τετριμμένες ἐκφράσεις» (*αὐτόθι*, 184).

Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ κατανοοῦμε σαφῶς ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία πού δίδει ὁ ἴδιος ὁ Κύριος καὶ οἱ ἀπόστολοι σὲ γεγονότα καὶ πρόσωπα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Μάταια, π.χ., πάσχιζαν οἱ ραββῖνοι νὰ ἐξηγήσουν γιατί ὁ Θεὸς διέσωσε τοὺς Ἰσραηλίτες ἀπὸ τὴ μάστιγα τῶν φιδιῶν ὑποδεικνύοντας τὴν ὑψωσι τοῦ χαλκίνου ὄφραως. Τὴν ἀπάντησι ἄκουσε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Ἰησοῦ ὁ φαρισαῖος Νικόδημος: «Καθὼς Μωϋσῆς ὑψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον» (Ἰω. 3,14-15). Στὴ συνέχεια εἶδε νὰ πραγματοποιοῦνται τὰ λόγια αὐτὰ στὸ Γολγοθᾶ, ὅπου ὁ Κύριος «θανάτῳ θάνατον ἐπάτησε». Ἐπίσης στὸν περίφημο λόγο τοῦ Ἰησοῦ περὶ τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς γίνεται σαφές ὅτι τὸ μάννα εἶναι τύπος τῆς σάρκας τοῦ Κυρίου, τὴν ὁποία λαμβάνουμε στὸ μυστήριον τῆς θείας Κοινωνίας (βλ. Ἰω. 6,32-58). Ὁ ἀπόστολος Παῦλος βλέπει στὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα καὶ στὴ νεφέλη πού ἀκολουθοῦσε τοὺς Ἰσραηλίτες τὸ νερὸ τοῦ Βαπτίσματος, στὸ βράχο πού ἀνέβλυσε νερὸ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, καὶ ἐπισημαίνει ὅτι «ταῦτα τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν» (βλ. Α' Κορ. 10,1-6). Ἐπιπλέον, ὁ Κάιν ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη καὶ τὸν ἀπόστολο Ἰούδα ὡς τύπος φθόνου, μισαδελφίας καὶ φόνου (βλ. Α' Ἰω. 3,12· Ἰούδα 11)³⁶.

9. Ὁ καλύτερος ἐρμηνευτὴς τῶν συμβόλων τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἱστορία³⁷. Ὁ ἐπιστήμονας ἐρμηνευτὴς δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ κατανοήσῃ ὅλα τὰ σύμβολα, ἐνῶ παράλληλα καὶ γι' αὐτὰ πού φαίνεται νὰ κατανοῆ δὲν μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται πάντοτε ἀπολύτως βέβαιος³⁸.

36. Βλ. Σ. Σάκκου, *Υπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα*, Θεσ/νίκη 1970, σ. 368.

37. Πρβλ. Εἰρηναίου, *Κατὰ αἰρέσεων* 5,30,3· PG 7,1205C· BEP 5,169· «Ἀσφαλῆστερον οὖν καὶ ἀκινδυνότερον τὸ περιμένειν τὴν ἐκβασιν τῆς προφητείας ἢ τὸ καταστοχάζεσθαι καὶ καταμαντεύεσθαι...». Ἰππολύτου, *Ἀπόδειξις περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχριστοῦ* 50· BEP 6,215 (κατὰ τὴν κριτικὴ ἐκδοσὶ τοῦ H. Achelis)· «...ἔχοντας δὲ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ» (βλ. Α' Τίτ. 3,9) μετὰ φόβου φυλάσσειν πιστῶς τὰ ὑπὸ τῶν μακαρίων προφητῶν προειρημένα, ἵνα γινομένων αὐτῶν προειδότες μὴ σφαλῶμεθα». Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν ἀσάφειαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης* 1· PG 56,177· «Προφητεία δὲ ὅταν συνεσκιασμένως λέγεται, μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων ἐκβασιν γίνεται σαφεστέρα, πρὸ δὲ τῆς ἐκβάσεως οὐδαμῶς». Ἀνδρέου Καισαρείας, *Εἰς Ἀποκάλυψιν* 38· PG 106,340C· J. Schmid, *Studien zur Geschichte des griechischen Apokalypsetextes*, τ. 1, *Der Apokalypse-kommentar des Andreas von Kaisareia*, München 1955, σ. 145· «Καὶ τὴν μὲν ἀκριβειαν τῆς ψήφου, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, ὁ χρόνος ἀποκαλύψει καὶ ἡ πείρα τοῖς νήφουσιν».

38. Πρβλ. G.K. Beale, *The Book of Revelation*, NIGTC, USA 1999, σ. 68· «Ὁ ἐρμη-

Σ' όλα τὰ παραπάνω πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἔρμηνείας ἐπαφίεται στήν «ἐρμηνευτική διακριτικότητα τοῦ ἐρμηνευτοῦ»³⁹, διακριτικότητα βεβαίως «ἐν Πνεύματι»⁴⁰, καθ' ὅσον τὸ ἐρμηνευόμενο εἶναι «τί τὸ Πνεῦμα λέγει». Ὅσο μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε τὴν ψυχὴ ἀνατέμνοντας τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, τόσο μποροῦμε νὰ βροῦμε τὴν σωστὴ ἐρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως προσεγγίζοντάς τὴν ἄνευ Πνεύματος.

νευτῆς ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουρος ὅτι ἔχουν ἀνακαλυφθῆ ὅλες οἱ σημασίες ἐνὸς συμβόλου». Ἐπιτυχῆς ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς E. Schüssler Fiorenza ὅτι τὸ κείμενο τῆς Ἀποκαλύψεως μοιάζει μὲ «κρεμμύδι ἢ τριαντάφυλλο μὲ στρώματα ἐννοιῶν» ἢ ἀκόμη μὲ πρῖσμα πού διαθλά μία ἔννοια μὲ πολλοὺς τρόπους (*Revelation: Vision of a Just World*, Minneapolis 1991, σ. 19).

39. Peake, *Revelation*, 185. Ἀλλά, συνεχίζει ὁ ἴδιος ἐρμηνευτῆς, «ὅπου οἱ θεμελιώδεις ἀρχές εἶναι ψευδεῖς, οὔτε διεισδυτικὴ πνευματικὴ ἐνόρασι οὔτε ἐρμηνευτικὴ ἐπιδεξιότητα θὰ ὠφελήσῃ πολὺ τὸν ἐρμηνευτὴ αὐτοῦ τοῦ Βιβλίου» (*αὐτόθι*). Ὁ G.R. Osborne (*Revelation*, USA 2002, σ. 16) θεωρεῖ ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν συμβόλων τὶς «ἐρμηνευτικὲς τῆς ταπεινοφροσύνης», ὥστε νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι «βλέπομεν ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» (Α' Κορ. 13,12).

40. Πρβλ. Χρυσοστόμου, *Εἰς Παροιμίας*, PG 64,661· «Ὅσα γὰρ διὰ παραβολῆς καὶ σκοτεινῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῶν προφητῶν ἐλάλησε, ταῦτα τοῖς μετόχοις καὶ κοινωνοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπάρχουσιν, εὐγνωστα γίνεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκδιδασκόμενα· ἀσφράγιστος γὰρ ἀκυβέρνητος, τὰς θείας Γραφὰς ἐπιγνώσει οὐ δύναται».